

Inarinsaamen kielen tilanne sekä kielenhuolto- ja tutkimustarpeet

Matti Morottaja 13.2.2007

Yleistietoa

Inarinsaamelaiset ovat ainoa saamelaisryhmä, joka perinteisesti on asunut vain yhden valtion ja yhden kunnan sisällä. Kun Inarin kunnan alueelle on eri syistä johtuen tullut muita saamelaisryhmiä ja suomalaisia, inarinsaamelaiset ovat ainakin koko historiallisen ajan asuneet aina samassa paikassa, Inarijärven ympäristössä. Heihin sopii nimenomaisesti saamelaisen kirjailijan Johan Turin lause: ”Meistä ei ole kuultu että me olisimme siirtyneet tänne mistään.”

Inarinsaamelaisten identiteetti erottaa heidät suomalaisten lisäksi myös muista saamelaisista, pohjois- ja kolttasaamelaisista, vaikka he samaistuvatkin saamelaisiin yleensä. Oman ryhmän merkkejä ovat ennen muuta kieli, asuinseutu, suku ja vaatetus.

Asuma-alue

Inarinsaamelaisten perinteinen asuma-alue on Inarijärven ympäristö, historia- ja muistitiedon mukaan sekä paikannimien perusteella alue on laajempikin. Myös Norjan rajalla olevalla Inarijoella on inarinsaamenkielisiä paikannimiä ja perimätietoa siellä asuneista inarinsaamelaisista.

Nykyisin inarinsaamelaisia asuu myös muualla Suomessa ja ulkomailla, jonne he ovat muuttaneet eri syistä. Inarin kunnassa he ovat pieni vähemmistö muun asujaimiston seassa.

Kieli

Inarinsaamen kieli on saamen kielistä ainoa, jota puhutaan vain Suomessa ja perinteisesti vain yhden kunnan alueella.

Kielellisesti inarinsaamelaiset kuuluvat saamen kielten itäryhmään, vaikka heille on kohtapa helpompaa ymmärtää länsiryhmään kuuluvaa pohjoissaamea kuin itäryhmään kuuluvaa koltansaamea. Näin on ainakin kielialueen länsirajalla asuvilla inarilasilla. Kolttien rajanaapurit taas ymmärtävät paremmin kolttaa ja jotkut puhuvatkin sitä. Inarinsaamelaiset käyttävät kielestään nimitystä *anarâškielâ* ”inarinkieli”. Ero muihin saamen kieliin on niin suuri että naapurikieltenkin ymmärtäminen vaatii totuttelua. Sen vuoksi esim. yhteinen oppimateriaali muiden saamelaisryhmien kanssa ei tule kysymykseen.

Kieli on kulttuurin ja identiteetin kivijalka. Sen lisäksi, että se on kommunikaation väline, siihen on sisäänrakennettu käsitys asuinympäristöstä ja muusta luonnosta, esineellisestä kulttuurista, elämäntavasta ja maailmankuvasta. Jos kieli häviää, ei kulttuurista jää paljon jäljelle. Vaikka esimerkiksi jonkin saamelaisen käsityön voi oppia tekemään lyhyellä harjoittelulla, pitää oppia myös siinä käytettävä termistö, kuten aineiden nimet ja työtä kuvaavat verbit. Saamelaisena eläminen ilman kielitaitoa on puolinaista.

Saamen kielessä on runsas ja monipuolinen luonnonoloihin liittyvä sanasto, mutta nykykieli tarvitsee myös uusia sanoja. Uudissanoja on luotu ja pitemmän ajan erilaisten käännostöiden yhteydessä, mutta suunnitelmallinen aihepiireittäin etenevä uudissanatyö on tehty vasta vuoden 2000 jälkeen Pohjoismaisen saamen kielilautakunnan ja Suomen saamelaiskäräjien rahoituksen turvin. Tässä työssä uudissanoja on kertynyt lähes 10 000. Aineistoa on käytetty mm. Marja-Liisa Olthuisin inarinsaamen sanakirjatyössä.

Väestö

Kielenpuhujat. Inarinsaamen kielen puhujien määrä on aina ollut pieni, vain muutamia satoja. Nykyisin heitä on saamelaiskäräjien tilaston mukaan n. 300. Saamelaiskäräjävaaleissa 2003 äänioikeutettuja inarinsaamen ensiksi oppineita oli 269. Mutta kun mukaan luetaan ne saamelaismääritelmän

mukaiset inarinsaamelaiset, joiden vanhempi tai yksi isovanhemmista oli ensimmäisenä kielenään puhunut inarinsaamea, äänioikeutettujen inarinsaamelaisten määrä on tietysti suurempi.

Äänioikeutettujen inarinsaamelaisten määrää ja kielitaitoa kuvaa seuraava taulukko (Saamelaiskäräjät 2003):

Ikäryhmä v.	itse äidinkieliä	vanhemmat/isovanhemat
18-24	6	113
25-34	1	255
35-44	15	260
45-54	55	250
55-64	76	109
65-74	61	49
75-84	41	26
yli 85	14	3

Yhteiskunnallinen asema

Asema lainsäädännössä

Saamelaisia koskevia lainkohtia:

1. Suomen perustuslaki 17 §: – – Saamelaisilla alkuperäiskansana – – on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisten oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisissa säädetään lailla.
2. Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta 969/1995 14 §: – – Saamelaisilla alkuperäiskansana – – on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisten oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisissa säädetään lailla.
3. Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta 973/1995 51a §: Saamelaisilla alkuperäiskansana turvataan saamelaisten kotiseutualueella omaa kieltään ja kulttuuriaan koskeva kulttuuri-itsehallinto sen mukaan kuin lailla säädetään.
4. Laki saamelaiskäräjistä pohjautuu edellisiin lakeihin ja määrittää mm. saamelaisten kotiseutualueen, saamelaiskäräjien tehtävät ja vaalit.
5. Saamen kielilain 1086/2003 tarkoituksena on turvata perustuslaissa säädetty oikeus ylläpitää ja kehittää kieltään ja kulttuuriaan ja säädetään saamelaisten oikeudesta käyttää omaa kieltään tuomioistuimissa ja muussa viranomaisessa sekä julkisen vallan velvollisuuksista toteuttaa ja edistää saamelaisten kielellisiä oikeuksia.
6. Peruskoululaissa ja lukiolaissa säädetään saamen kielestä oppiaineena ja opetuskielenä.
7. Saamenkielisestä päivähoidosta säädetään laissa lasten päivähoidosta.
8. Lain (muut.) 591/1996 ja asetuksen 758/1996 mukaan kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tehtävänä on ”tutkia suomea ja ruotsia, saamea ja muita suomen sukukieliä – –; kehittää ja huoltaa suomea, ruotsia, saamea – –”.

Yllämainittujen lakien vaikutukset koskevat myös inarinsaamen kieltä. Vain yksi laki mainitsee inarinsaamen kielen nimenomaisesti, nimittäin Saamen kielilaki.

Asema hallinnossa

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tutkimuspoliittisessa ohjelmassa sen vastualueeseen määritellään kuuluvaksi kaikki Suomessa puhuttavat saamen kielet eli inarinsaame, koltansaame ja pohjoissaame.

Perusopetuksen ja lukion Opetussuunnitelman perusteet -asiakirjoissa inarinsaamen kielellä on äidinkielen ja vieraan kielen asema.

Ylioppilastutkinnossa on inarinsaamen kokeen voinut suorittaa äidinkielenä ja vieraana kielenä vuodesta 1998 lähtien.

Saamelaiskäräjien työjärjestyksessä inarinsaamen kielellä on samanarvoinen asema muiden saamen kielten kanssa.

Euroopan neuvoston ministerikomitea suositti v. 2004 alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan soveltamisesta Suomessa, että Suomi ”ryhtyy erityisesti välittömiin toimenpiteisiin varmistaakseen vakavan häviämiskaavan alaisena olevien *inarin- ja koltansaamen kielten elinkelpoisuuden*”.

Koulutus

Inarinsaamea alettiin opettaa peruskoulun yläasteella tuntiopetuksena v. 1976. Inarin kunta perusti opettajan viran inarinsaamen opetusta varten v. 1986. Eri oppiaineiden saamenkielinen opetus alkoi v. 2000. Nykyisin inarinsaame on opetussuunnitelman mukaan sekä vieraana kielenä että äidinkielenä perusopetuksessa ja lukiassa. Ylioppilaskokeen suorittaneita on tähän mennessä 16. Saamelaisalueen koulutuskeskus järjestää lyhytkursseja inarinsaamessa. Oulun yliopiston opetuksessa on mahdollista saada yleisopinnot inarinsaamessa, jatko-opinnot ovat suunnitteilla.

Opetuksen määrä on lisääntynyt useana vuotena. Inarinsaamen kielen opetusta vaivaa kuitenkin suuri oppimateriaalipula. Vain muutama opetussuunnitelman mukainen peruskoulun oppikirja on olemassa, sillä materiaalintekijöitä on vähän. Myös opettajapula on tuntuva. Ongelma on pienelle kieliryhmälle tyypillinen: osaavia ja aktiivisia ihmisiä on vähän. Sama ihminen joutuu olemaan opettaja, toimittaja, kulttuurityöntekijä, lakimies, muusikko, taiteilija, kirjailija, tutkija, poliitikko, nuorisotyöntekijä jne.

Media

Inarinsaamenkielisiä radiolähetyksiä alkoi tulla radiosta 1980-luvun alussa, säännöllisemmin 1982, inarinsaamenkielisen toimittajan virka perustettiin 1991. Televisiossa on ollut muutama inarinsaamenkielinen ohjelma ja dokumentti. Lehtiä on yksi, aikakausjulkaisu *Anarâš* 'Inarinsaamelainen', joka on ilmestynyt vuodesta 1988 lähtien. Sitä ennen on *Sabmelaš*-lehdessä ollut inarinsaamenkielisiä kirjoituksia.

Taide

Inarinsaameksi esittäviä taiteilijoita ovat mm. lauluntekijä ja runoilija *Aune Kuuva* sekä rap-artisti *Amoc*.

Kirjallisuus

Inarinsaamenkielinen kirjallisuus on nuorta. Sen kehittymiselle ovat asettaneet esteitä käytännön ongelmat. Kirjoitustapaa ei ole ollut ennen kuin 1900-luvun alusta lähtien. Saamelaisilta on puuttanut kielen ja kirjoittamisen opetus; sitä alkoi saada vasta 1970-luvulla. Lukeminen ja vähä kirjoittaminen on viime vuosikymmeniin asti tapahtunut suomen kielellä.

Inarinsaamenkielisen kirjallisuuden voi katsoa alkaneen Elias Lönnrotin kirjasta *Ueber den Enare-Lappischen Dialekt*, joka ilmestyi v. 1854. Inarinsaamen kirjakieli sai alkunsa E. W. Borgin

tekemästä aapisesta *Anar sämi kiela aapis kirje* v. 1857. Nykyinen ortografia tuli käyttöön v. 1902 Martti Lutheruksen *Ucca Katkismus* -kirjassa.

Inarinsaamenkieliset kirjat ryhmittäin:

	kpl
1. Hengelliset kirjat	15
2. Kielentutkimus- ja sanakirjat	7
3. Kaunokirjalliset kirjat	25
4. Koulukirjat	30
5. Julkishallinnon kirjat	2

Suuri osa em. nimikkeistä on vaatimattomia monisteita tai vihkosia.

Inarinsaamenkielinen kaunokirjallisuus on lähes yksinomaan lyhyttä proosaa, kuten novelleja ja muistelmia.

Yhdistystoiminta

Inarinsaamelaisia jäseniä on ollut saamelaisneuvostossa ja saamelaisvaltuuskunnassa, sittemmin saamelaiskäräjillä v. 1974 lähtien. Varsinaisesti inarinsaamelaisia yhdistyksiä on kuitenkin vain yksi, Inarinsaamen kielen yhdistys, joka perustettiin v. 1986. Sen toimintakieli on yksinomaan inarinsaame. Yhdistyksen ylläpitämän kielipesän *Kielâpiervâl* tarkoituksena on omaksuttaa alle kouluikäisille lapsille inarinsaamen kieltä.

Kielen elvytystoimia

Valtiolliset laitokset, kuten verotus, kirkko ja koulu, saapuivat inarinsaamenkieliselle alueelle 1600–1700-luvuilla. Suomalainen uudisasutus tunkeutui alueelle 1700-luvun puolivälistä lähtien. Pohjoismaiset rajasulut toivat alueelle myös pohjoissaamelaista vaikutusta yhä enenevässä määrin ja inarinsaamelaisten asema vähemmistön vähemmistönä muotoutui. Maailmansotien jälkeinen kehitys toi alueelle runsaasti suomenkielistä väestöä. Toisaalta erilaiset maankäytön ratkaisut kavensivat perinteisiä luontaiselinkeinoja. Siirtyminen pois perinteisistä elinkeinoista merkitsi samalla kielenkäyttöympäristöjen katoamista.

Inarinsaamen kielen tilanne oli 1990-luvulla sellainen, että nuorin kielenpuhuja oli jo teini-ikäinen eli käytännössä kieli oli kuolemassa muutaman sukupolven kuluessa.

Vuonna 1986 perustettiin inarinsaamen kieltä edistämään *Anarâškielâ servi ry.* (Inarinsaamen kielen yhdistys). Sen toiminta on ollut tuloksekasta, kielen katoaminen on pysähtynyt ja kääntynyt elpymisesksi.

Kielipesä

Vuonna 1997 Inarinsaamen kielen yhdistys perusti Suomen kulttuurirahaston tuella inarinsaamen kielipesän, inarinsaameksi *kielâpiervâl*. Sen toiminta perustuu siihen, että kaikki toiminta tapahtuu inarinsaameksi. Kielipesään tulleet alle kouluikäiset lapset ovat olleet lähes yksinomaan suomenkielisiä, mutta kielipesässä he omaksuvat nopeasti inarinsaamea. Toiminta jatkuu edelleen, nyt Inarin kunnan ostopalveluna.

Kielipesä on saanut katoamassa olevan inarinsaamen kielen elpymään. Sen ansiota on, että peruskoulussa on tänä vuonna kaksi inarinsaamenkielistä opetusryhmää. Se on lisännyt nuorten kielen puhujien määrää. Toiminnan säteilyvaikutuksena myös aikuisväestö on alkanut harrastaa kieltä. Kielipesämalli on siirretty myös Venäjän Karjalan Uhtuaan, jonne perustettiin kielipesä tai kaksi. Kielipesätoiminta on kielen säilymisen kulmakivi.

Inarinsaame on elvytystoimista huolimatta tietysti vielä uhanalainen, ja vaatii voimakasta tukea nopeasti. Kielelle on saatava käyttöä yhteiskunnassa, mediassa ja taiteessa. Tutkimusta ja kielenhuoltoa tarvitaan tukemaan kielen elpymistä.

Kielen kehittämistarpeet

Suurin osa inarinsaamenkielisestä aikuisväestöstä ei ole saanut yhtään omakielistä kouluopetusta, vaan on oikeastaan luku- ja kirjoitustaidoton omalla äidinkiellään. Saamen kieltä käyttävät opettajat, toimittajat, taiteilijat ja kirjoittajat tarvitsevat kohennusta kielitaitoonsa. Sen vuoksi tarvitaan sekä koulutusta että tutkimusta ja kielenhuoltoa.

Seuraavassa on eräitä kielen kehittämisen ja tutkimuksen alueita, jotka kuuluvat **Kotuksen** vastuualueeseen.

1. Kielenhuoltopalvelut

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa on inarinsaamen kielenhuoltopalvelut on käynnistetty vuonna 2004. Henkilöresursseja saatettiin kasvattaa niin, että inarinsaamen parissa työskentelevä osa-aikainen tutkija oli töissä seuraavasti: vuonna 2004 3 htkk, 2005 5 htkk ja 2006 6 htkk. Vuoden 2007 alusta lähtien resurssit on jouduttu supistamaan puoleen aloitusvuodesta eli 1,5 htkk:een.

Kielenhuoltopalveluihin on sisällytetty oikeakielisyysneuvontaa, uudissanojen käyttöön liittyvää neuvontaa sekä muuta sanastoneuvontaa, opastamista saamenkielisen oppimateriaalin tuottamisessa sekä paikannimineuvontaa.

Käännöspalvelut on rajattu kielenhuoltopalveluiden ulkopuolelle.

Ympäröivien kielten (varsinkin suomi, mutta myös muut saamen kielet) paine pyrkii rappeuttamaan inarinsaamea tuomalla kielelle vieraita rakenteita, yksinkertaistamalla semantiikkaa sekä köyhdyttämällä ilmaisuvarastoa. Tilanteen korjaamiseksi tarvitaan tehokasta kielenhuoltoa. Kielenhuollon tehtävänä on toisaalta vastata kieltä koskeviin tiedusteluihin ja toisaalta aktiivisesti seurata kielen ilmiöitä ja niiden pohjalta laatia oikeakielisyysohjeita ja -suosituksia sekä saattaa ne yleisesti saataville. Kielineuvontaa varten on tarpeellista saada nettisivut, joihin kootaan tavallisimmat inarinsaamen kielenhuoltoon liittyvät kysymykset, ja joita päivitetään tarpeen mukaan. Tarjolla olevista palveluista on tiedotettava riittävän laajasti.

Edellä kuvatun tarpeen vuoksi Kotuksessa on oltava vakinaisesti täytetty kokoaikainen kielenhuoltajan virka.

2. Inarinsaamen etymologiatutkimus

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa on meneillään hanke, joka tähtää saamelaiskielten etymologiseen tietokantaan ja sen pohjalla julkaistavaan pohjoissaamen etymologiseen sanakirjaan. Tämän Álgu-hankkeen (pohjoissaamen *álgu* 'alku, alkuperä') vastikään julkistettu tietokanta (<http://kaino.kotus.fi/alg/>) sisältää tietoa myös inarinsaamen sanojen alkuperästä. Tosin tietokanta on vielä hyvin aukkoinen. Tutkimusta on jatkettava nimenomaan inarinsaamen kannalta. Tutkimustulosten on oltava helposti kaikkien tarvitsijoiden saatavilla, ja niistä on tiedotettava riittävästi.

3. Inarinsaamen paikannimikirjan painokuntoon saattaminen

Ilmari Mattus on laatinut inarinsaamen paikannimitiedoston, johon sisältyy tällä hetkellä n. 6 500 inarinsaamenkielistä paikannimeä. Kokoelma on sähköisessä muodossa, mutta se pitäisi julkaista kirjana.

4. Vanhan ”kirjasaamen” tutkimus

Tavoitteena on analysoida varhaisimpia 1870- ja 1880-luvulta peräisin olevia säilyneitä inarinsaamelaiden kirjoittamia kirjeitä, jotka on osoitettu tutkija A. V. Koskimiehelle. Aikanaan A. V. Koskimies julkaisi kokoamistaan kielelläytteistä sekä kyseisistä kirjeistä teoksen Inarinlappalaista kansantietoutta (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 167). Kirjeistä näkyy mm. inarinsaamelaiden tuolloin käyttämä ortografia. Tämän lisäksi tavoitteena on koota tietoa A. V. Koskimiehen kielimestareista ja heidän kertomuksistaan 1800-luvulta ja myös tärkeimmistä 1900-luvun kielimestareista ja heidän kielestään. Tästä aiheesta olisi tarpeen julkaista kokoomateos.

5. Eräiden kielipiirteiden kartoitus

Puhutussa inarinsaamen kielessä on runsaasti erilaisia vaihteluita. Tällaisia ovat murre-erot ja idiolektitkin. Nykykielessä esiintyy uusia ilmiöitä, kuten eräiden konsonanttien muuttuneet pituusvaihtelut. Vanhastaan taas on olemassa toistaiseksi normittamattomia seikkoja, esim. eräiden sanavartaloitten vaihtelu, vokaalien pituudet, *puároi-* ja *mäle-*tyyppien esiintyminen, naapurikielten vaikutus jne.

Kielen normittamisen vuoksi tällaiset kielipiirteet ja niiden yleisyys olisi tärkeä kartoittaa.

Kieltä ei silti ole tarkoitettu normittamaan tarpeettomasti. Yleisessä kielenkäytössä annetaan kielen ilmiöiden olla esillä käyttöyhteyden mukaisesti, mutta esim. kouluopetuksen, oppikirjojen ja oikeakielisyyshuoneen normeja varten kielen on oltava yhtenäistä.

6. Kiireellisiä, lähivuosina toteutettavia hankkeita

6.1. Vanha kielenpuhujien polvi, joka puhuu vielä hyvää ja rikasta inarinsaamea, katoaa vähitellen. Sen vuoksi tarvitaan mittava **puhutun kielen tallennushanke**, jolla pelastettaisiin mahdollisimman paljon aitoa kieltä.

6.2. Tallenteiden digitalisointi

Tähän asti kerätyt äänitallenteet ovat ääninauhoilla, joiden laatu huononee ajan mittaan. Niiden muuttamista digitaaliseen muotoon on kiirehdittävä.